

1960-1980 DÖNEMİ TÜRK-ARAP EKONOMİK İLİŞKİLERİ

Yeşim DEMİR

Özet

Osmanlı dönemindeki olumsuz ekonomik yapı göz önünde bulundurularak, Türkiye Cumhuriyeti ekonomide korumacı politika izlemiş, dış ticarete sınırlamalar getirerek kendi kendine yeterli bir politika geliştirmeye çalışmıştır. Atatürk döneminde dengeli giden Ortadoğu devletleri ile ilişkilerde, Atatürk dönemi sonrasında mesafeli olunmuş, bu tutum ekonomik ilişkilere de yansımıştır. Ancak, sanayileşme süreci ve dünya ekonomik krizleri dışı açılmayı zorunlu kılmıştır.

1960-1980 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti, ağırlıklı olarak petrol ihtiyacından dolayı Orta Doğu devletleri ile ticari ilişkilerini geliştirme çabası içinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Orta Doğu, Ekonomi, OPEC, Petrol Krizi, Dış Ticaret.

THE ECONOMIC RELATIONS OF TURK-ARAB IN THE TERM OF 1960-1980

Abstract

Bearing in mind the negative economic structure of Ottoman Empire, the Republic of Turkey followed a reserving policy and tried to develop a sufficient policy by determining the foreign trade. The relationship was balanced with Middle East Countries during Atatürk's period, but after the death of Atatürk, the political relations were kept in distance with Middle East countries which were had historical and cultural connection and it was also reflected to the economic relations. But, we had to open a door to external world with the industrialization procedure and the world economic crisis.

The Republic of Turkey between the years 1960-1980, tried to develop the trade relations with Middle East countries because of the need of petroleum.

Key Words: Middle East, Economy, OPEC, The Crisis of Petroleum, Export.

Giriş

İnsan ihtiyacını karşılama isteği sonucu ortaya çıkan ticaret, devletlerarası ilişkilerin gelişmesi ile zamanla farklı boyutlara ulaşmıştır. Gelişme aşamasında olan ülkeler, üretmediği mal ve hizmet alımı ihtiyacını karşılamak için dış ticarete yönelmek zorunda kalmış, ihtiyaçlar arttıkça dış ticarete verilen önem de artmıştır. Süreç içerisinde, ihtiyaçlar değiştikçe ve dünyadaki ekonomik krizler baş gösterdikçe ticaretin artık belirli bir çerçevede yapılması anlayışı hâkim olmuştur. Bir yandan dünyayı etkileyen ekonomik krizler, diğer yandan da sanayileşme süreci, Türkiye Cumhuriyeti'nin ticari ilişkilerini belirlemiştir. Ekonomik ilişkiler, 1960-1980 döneminde ağırlıklı olarak petrol ihtiyacından dolayı Orta Doğu devletleri ile sürdürülmüştür. Bu nedenle, 1960-1980 dönemi Türkiye'nin Ortadoğu devletleri ile ticari ilişkilerini saptayarak, Türkiye'nin ticaretinde Ortadoğu devletlerinin önemini belirtmek yerinde olacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile birlikte birçok Arap ülkesi ortaya çıkmıştır. Bu ülkelerin büyük çoğunluğunun, Batılı devletlerin sömürgesi olmasından dolayı ekonomileri, Avrupa ve daha sonra da Amerika tarafından yönlendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilanı ile yeni bir yönetim şekli belirlenirken, bir yandan da Osmanlı döneminde yarı sömürge durumunda olan ekonominin bir an önce şekillendirilmesi anlayışı hâkim olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Türk-Arap ekonomik ilişkileri sınır illeri seviyesinde sürdürülmekteydi. Arapların 1940'lı yıllarda bağımsızlıklarına kavuşmalarından sonra, 1960'lara kadar bazı Arap ülkelerinin otokratik ekonomik politikalar uyguladığı görülmektedir¹.

Orta Doğu petrollerinin uluslararası ortamda önem kazanmaya başladığı 1908'den 1950'lerin ilk yarısına kadar, petrol Türkiye açısından ne ekonomik ne de siyasi olarak yaşamsal önem taşımamıştır. Ayrıca, dış ilişkilerinde yeterli siyasi ve ekonomik gücünün olmaması, bölgedeki petrol ile ilgili gelişmelerde önemli bir rol almadığını göstermektedir. 1950'li yıllarda enerji gereksiniminin büyük bir bölümünü petrol dışı kaynaklardan sağlayan Türkiye, sanayileşme süreci ve tüketimin artması ile 1960'lı yıllarda petrol tüketimine yönelmiştir. Yine bu dönemde, bölgedeki siyasi gelişmeler karşısında Batı ile aynı safta olan Türkiye, petrol üretici ülkeler ile ilişkilerini geliştirme gereğini duymuştur².

1 Yankı, S.459, 14-20 Ocak 1980, s.20.

2 Nebil İlseven, "Petrol Sorunu", *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, (ed.: Haluk Ülman), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara, 1991, s.91.

1.Orta Doğu'daki Ekonomik Gelişmelere Genel Bir Bakış

1.1.OPEC'in Kuruluş Süreci ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Büyük ölçüde Osmanlı yönetimine karşı verilen mücadele ile ortaya çıkan³ ve İsrail Devleti'nin kurulmasının ardından 1950'lerin sonlarına doğru bölgede yayılan Arap milliyetçiliği, özellikle Mısır, Suriye ve Irak'taki siyasi gelişmeler ile hareketlilik kazanmıştır. Bu durum, bölgenin petrol kaynaklarının Batı'ya karşı daha etkin bir siyasi silah olarak kullanılmasını gündeme getirmiştir. Özellikle petrol şirketlerinin neden olduğu fiyat düşüşleri yüzünden, bölge ülkelerinin petrol gelirlerinde % 10'a yakın bir azalma görülmesi karşısında⁴ ilk krize, 1951-1954 yılları arasındaki İngiltere-İran petrol anlaşmazlığı neden olmuştur. Bu anlaşmazlık, yeni bir dönemi başlatmış ve petrol şirketlerine karşı üretici ülkelerin teşkilatlanmasını sağlamıştır⁵. Bunun sonucu olarak Bağdat'ta, Venezuela, Suudi Arabistan, İran, Irak ve Kuveyt'in katılımıyla Ağustos 1960'da Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı (OPEC) kurulmuştur⁶. OPEC'e sonradan Katar(1961), Libya(1962), Endonezya(1962), Abu Dabi(1967), Cezayir(1967), Nijerya(1971), Ekvator(1972) ve yardımcı üye olarak da Gabon(1973) katılmıştır⁷.

Batılı ülkelerin dikkate almadığı bu örgüt, üreticiler arasında etkinliğini artırarak⁸, 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra, petrolün Batı'ya ve özellikle ABD'ye karşı bir siyasi silah olarak kullanılması düşüncesinin oluşmasını sağlamıştır⁹. Süveyş Kanalı'nın, 1967-1969 yılları arasında kapanması da petrolün önemini artırmıştır¹⁰. 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra da bazı Arap ülkeleri petrol ambargosu ilan etmişler, ancak bunda başarılı olamamışlardır¹¹. Çünkü 1960'lı yıllarda ABD, kontrol ettiği oranı % 65'e çıkarmış, İngiltere ise, % 30'a düşürmüştür¹².

1968 yılında Arap Birliği Konferansı ile OPEC, çalışmalarını "Arap Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OAPEC)" içinde birleştirmiştir. Petrole dayalı ekonomik güçleri ile bölgedeki siyasi hedeflerini gerçekleştirmek için 1973 yılında Petrol ambargosu ile Batı'ya karşı güçlerini göstermişlerdir¹³. OPEC'in tek başarısı, pazarlama maliyetlerinde sağladığı indirim ve üretici ülkelerdeki yabancı şirketlerin, o ülke hükümetlerine ödediği yüzdenin maliyet olarak gösterilmesine son vermesiydi. Başarısızlığa uğrama nedeni ise, 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başında dünyanın bir petrol bolluğu içinde olmasıdır¹⁴.

3 F.Stephen Larrabee-Ian O. Lesser, *Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası*, (çev.: Mustafa Yıldırım), Ötüken yay., İstanbul, 2004, s.169.

4 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

5 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.356.

6 Alain Gresh- Dominique Vidal, *Orta Doğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (çev.: Hamdi Türe), Alan yay., İstanbul, 1991, s.47.

7 Ekrem Göksu, "OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali", *Meydan*, S.540-22, (Aralık 1976), s.28.

8 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

9 Fahir Armaoğlu, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.726.

10 Oystein Noreng, *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, y.y., 2004, s.187.

11 Cengiz Çandar, *Direnen Filistin*, May yay., y.y., 1977, s.216.

12 Harpal Brar-Ella Rule, *Orta Doğu ve Emperyalizm-1*, (çev.: Evren Mardan), Papiritis yay., İstanbul, 2004, s.19.

13 İlseven, *a.g.m.*, s.85.

14 Muhammed Hasaneyn Heykel, *1973 Arap-İsrail Savaşı ve Orta Doğu*, (çev.: Melek Ulagay-Nakiye Boran), Üçüncü Dünya yay., y.y.,t.y., s.389.

1960'lar boyunca üretim miktarındaki artışa bağlı olarak OPEC gelirleri artmıştır. Ancak, OPEC üyesi ülkeler aralarında işbirliği yaptıkları gibi petrol yatırımları konusunda da rekabet etmekteydiler¹⁵. Aralarındaki birlik ve beraberlik zayıflayan OPEC ülkelerinin özellikle Arap üyeleri, petrolü bir silah olarak kullanmak için kıtlık anında yakınlaşıyorlardı¹⁶. Arap dünyası, bir yandan petrolü kullanarak Batı'ya gücünü gösterirken, diğer yandan Üçüncü Dünya ülkelerini petrol fiyatlarının tespiti konusundaki anlaşmazlığın getirdiği olumsuz koşullara katlanmak zorunda bırakmıştır¹⁷.

1.2. 1973 Petrol Krizinin Ekonomik ve Politik Etkisi

İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesi sonucu bıraktığı boşluk rekabete neden olmuş ve ucuz petrol dönemi sona ermiştir¹⁸. Bölgede temel aktörler durumuna gelen İran, Irak ve Suudi Arabistan, OPEC'in 1973-1978 arası dönemde yaptıkları zamlardan doğan gelir artışının etkisiyle askeri kapasitelerini artırmaya yönelmişlerdir¹⁹.

1970 öncesinde pek rastlanmayan petrolün siyasal bir silah olarak kullanılması olgusu, 1971'den itibaren başlamış ve 1970'li yılların dikkat çekici bir olgusu haline gelmiştir²⁰. 1970'den itibaren, hemen bütün Orta Doğu ülkelerinde, petrol şirketlerine el konulmaya ve millileştirme faaliyetlerine başlanmıştır²¹. Millileştirme hareketi sırasında Irak, petrol şirketlerinin aşırı tepkisiyle karşılaşmış, Türkiye ise, Irak'ın bu tutumunu desteklemiştir²².

1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası Araplar, Batı'ya özellikle ABD'ye, "Siz bizim petrolümüzü seviyorsunuz, fakat biz, sizin dostunuz İsrail'i sevmiyoruz, üstelik bizim petrolümüz de o kadar bol değil. Siz, çok uzun yıllar bizim petrolümüzün fiyatını istediğiniz gibi ayarladınız, artık fiyat ayarlamasını biz yapacağız"²³ demişler ve 1973-1974 yılları arasında petrol fiyatının 4 katına çıkması ile dünya ekonomisi, 1945 yılından sonraki en büyük krizi yaşamıştır. 1973 petrol krizi doğrudan doğruya, 1973 Arap-İsrail Savaşı'nın sonucu değildir. Bu savaş, krizi hızlandırmıştır²⁴.

Suudi Arabistan, 1973 Ekim Savaşı'nda ABD ve Batı'ya karşı petrolü silah olarak kullanmıştır. Nedeni ise, Faysal'ın ABD yanlısı tutumu karşısında, devrimci Arapların tepki göstermesidir. Suudi Arabistan, petrol tehdidi ile ABD'yi, İsrail'i desteklemekten vazgeçirmediği amaçlamıştır²⁵.

15 Noreng, a.g.e., s.187.

16 İlhan Tekeli, Çağlar Keyder, *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt yay., Ankara, 1984, s.75.

17 M. Selim Akdoğan, 36. *Paralel ve Orta Doğu*, İstanbul, 1995, s.13.

18 Çınar Bahçacı, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1995, s.s.8-9.

19 Tayyar Arı, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa yay., 4.b., İstanbul, 1999, s.108.

20 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, 2.b., Alfa yay., İstanbul, 2005, s.388.

21 Irak, 1972'de Irak Petroleum Company'yi millileştirmiştir. Fahir Armaoğlu, a.g.e., s.725.

22 İbrahim Ethem Tiryakioglu, "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz" *Stratejik Etütler Bülteni*, Y.13, S.68, (Ekim 1979), s.64.

23 *Yankı*, S.459, 14-20 Ocak 1980, s.20.

24 Armaoğlu, a.g.e., s.725.

25 Fahri Çeliker, *Orta Doğu Devletleri'nde Önemli Gelişmeler (1945-1975)*, yayl.y., y.y.ty, s.37.

Arap ülkelerinin petrol ambargosu sadece gelişmiş sanayici ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de büyük panik yaratmıştır²⁶. 1973 yılında petrol üretimi beklenildiği kadar düşmemiştir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, üretim kısıntıları ile birlikte, petrol fiyatlarının da artırılmasına gidilmesi, ikincisi ise üretim kısılması ve petrol ambargosuna karşı, ABD'nin 1974 Ocak ayından itibaren gayet sert tepkiler göstermesidir²⁷. ABD için "Körfez Meselesi", ilk defa bu şekilde ortaya çıkmıştır²⁸.

Petrol krizinin ortaya çıktığı ortamda, İngiliz sermayesinin sözcüsü, "The Economist Dergisi" bu durum karşısında, "...sol kanattaki bir takım Arap politikasının satın alınarak bu ülkelerde işbaşına geçirilebilmeleri" ihtimalinden, "...değişik türde hükümet darbesinden" söz etmektedir. Yine bu dergiye göre, ABD Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Fulbright, şu benzetmeyi yapmıştır: "Arap petrol üreticileri asgari bakımdan önemsizdir, aslanların yaşadığı bir dünyada Araplar ancak ceylan sayılabilir"²⁹.

Amerika'nın askeri müdahale ihtimaline dair ortaya çıkan söylentilere Arap ülkeleri tepki göstermişlerse de, 13-17 Mart 1974'te Viyana'da yapılan OAPEK toplantısında petrol ambargosunun tümünden kaldırılmasına karar vermişlerdir³⁰.

1973 bunalımının en önemli yönünün, Arap petrol ambargosu olduğu düşünülemez. Bunalım, fiyat artışlarıyla başlamış ve yeni fiyat artışlarıyla sürmüştür. Tüm dünyayı etkileyen yönü, 3 ay içinde petrol fiyatlarının bir OPEC politikası olarak % 370 artırılmasıdır. OAPEK, gerçekte etkin bir biçimde yürütülmeyen ve kısa zamanda son verilen ambargo politikasıyla yalnızca fiyatları kısa sürede artırmak için gerekli olan paniği yaratmıştır. Ambargo yokken de fiyatlar artmaya başlamıştı. Ambargo, bu sürecin hızlandırıcısı olmuştur³¹.

Arapların petrol silahına karşı ABD'de, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECD) çerçevesinde 1974 Ekim'inde ABD, Kanada ve Fransa hariç Ortak Pazar ülkeleri, Japonya, İspanya, Türkiye, Avusturya, İsviçre, İsveç ve Norveç'in katılımı ile "Milletlerarası Enerji Ajansı" kurulmuştur³².

Dünyadaki bu bunalım, eskiden beri gündemde olan Keynesçi ekonomik politikaların terk edilmesi sonucunu doğurmuştur³³.

2. Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelişi ve 1973 Krizinin Türkiye'ye Yansımaları

Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET) ile ilişki içinde olan Türkiye, ekonomik kriz nedeniyle Orta Doğu'ya açılma yolunu seçmiştir. Avrupa topluluğu ülkelerinin koyduğu ihracat kotaları ve dünya ekonomisinde 1970'lerin ikinci yarısında görülen

26 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.360.

27 A.g.e., s.362.

28 A.g.e., s.364.

29 İsmail Cem, "Petrol, Dünya ve Türkiye", *Milliyet*, 1 Aralık 1973.

30 Armaoğlu, a.g.e., s.364.

31 Şükrü Sina Gürel, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, SBF D yay., Ankara, 1979, s.222.

32 Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.727.

33 Tefvik Çandar, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim yay., İstanbul, t.y., s.1084.

genel duraklama, Avrupa pazarlarına ihraç olanaklarını oldukça sınırlıyordu. Bu nedenle, potansiyel bakımdan en verimli pazar Orta Doğu'ydu³⁴. 1965-1971 döneminde siyasal hayatta görülen çok seslilik, uluslararası koşulların da el vermesiyle dış politikaya yansımıştır. 1960'dan beri tartışılan, 1964'te BM'de Kıbrıs konusunda olumsuz karar çıkması ve Johnson Mektubu ile birlikte resmi çevrelerce de benimsenen çok yönlü dış politika bu dönemde uygulanmaya başlamıştır³⁵. Bu gelişmeler sonucu Türkiye, 1970'li yıllardan itibaren dış ilişkilerde ekonomik faktöre önem vererek çok taraflı politika izlemiştir³⁶. Türkiye ile AET arasında, 23 Kasım 1970'te Katma Protokolün imzalanmasından hemen sonra Meclis gündemine getirilen önerenin görüşülmesi sırasında Milli Nizam Partisi (MNP) Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Türkiye'nin Müslüman ülkelerle bir Ortak Pazar kurması gerektiğini belirtmiştir³⁷.

Petrol fiyatlarının artması ve zengin petrol ürünlerinin ortaya çıkmasıyla Orta Doğu ile Türkiye'nin ekonomik ilişkileri de gelişmiş ve iki taraf arasındaki ticaret hacmi zamanla büyümüştür³⁸. 1964-1970 yıllarında Araplarla gelişen ilişkiler turist akımını ve ticaret hacmini Türkiye lehine artırmıştır³⁹. Özellikle, Arap ülkeleri ile Türkiye'nin ticari ve iktisadi ilişkilerini geliştirmek için kurulan "*Türk-Arap Ticaret Odası*"⁴⁰, 1970 yılında Türkiye'nin Arap ülkelerine ihracatının bir önceki yıla göre %38 arttığını göstermiştir⁴¹.

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre, 1960 yılında Türkiye'de kömür ve petrol ulaşım sektöründe neredeyse yarı yarıya paya sahipken, 1971 yılında ham petrol ihtiyacının yaklaşık % 40'ını kendi kaynaklarından karşılayarak, % 60'ını ithal etmiştir⁴².

1973 yılındaki büyük petrol krizi ile bütün dünyada petrol şirketleri ve kuruluşları, yoğun bir arama yatırıma girerken Türkiye, yabancı sermayeyi engelleyen petrol aramalarının devletçe yapılması prensibine ağırlık veren 1702 sayılı "*Petrol Reformu Kanunu*" nu uygulamaya sokmuştur⁴³.

1970-1973 yılları arasında otomotiv sanayi önemli bir gelişme gösterirken dünya ülkeleri petrol tüketimini kısımaya çalışmıştır. 1972-1977 yılları arasında devletin petrol fiyatlarına müdahalesi sayesinde Türkiye'nin petrol tüketimi artmış ancak yerli petrol üretimi de azalmıştır⁴⁴.

34 İhsan D. Dağı, *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, 2.b., İstanbul, 2002, s.172.

35 1963 yılında Kıbrıs'ta, çatışmaların artması sonucu kamuoyunun da baskısıyla hükümetin silahlı müdahale kararı alması üzerine, 5 Haziran 1964'te ABD tarafından Türkiye'ye gönderilen, Kıbrıs'a müdahale etmemesi yönünde sert üslup içeren ve tarihe "*Johnson mektubu*" olarak geçen mektup, Türkiye'nin NATO içindeki konumundan dolayı hayal kırıklığı yaratmıştır. Melek M. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s.195; Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 8.b., İstanbul, 2002, s.411.

36 Yusuf Ziya İrbeç, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara, 1990, s.s.5-6.

37 Gökhan Koçer, *Türk Dış Politikasında İslam*, Ankara, 2003, s.63.

38 İrfan C.Acar, *Dış Politika*, Ankara, 1993, s.39.

39 Kemal H. Karpat, *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev.: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.193.

40 *Milliyet*, 1 Ocak 1970.

41 Karpat, *a.g.e.*, s.194.

42 *Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği*, Araştırma Raporları, Ed.İbrahim Öztürk, Sohbet Karbuz, MÜSİAD, İstanbul, 2006, s.94,97.

43 İlseven, *a.g.m.*, s.94.

44 Melih Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis yay., İstanbul, 1989, s.240.

1973'teki kriz, petrol fiyatları yanında tahıl fiyatlarını yükseltirken, tarım ürünleri borsaları üzerinde de etkisini sürdürmüştür⁴⁵. 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrası Türkiye, pamuk piyasasının yükselmesiyle, dünya pamuk piyasasına hâkim olmaya başlamış, İran, Mısır ve Suriye'nin ise ihracatı durmuştur. 1,97 dolara satılan pamuk, daha sonra 1,77 dolara düşmüş ancak, savaş pamuğu tekrar 1,85 dolara yükseltmiştir⁴⁶. 1973 yılında, Arap ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracata oranı, % 3,3 iken 1974'te % 12,8 olmuştur⁴⁷. Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ticaretin genel dengesi, büyük ölçüde Arap ülkeleri lehine olmuştur⁴⁸. Türk ithalat ürünlerinde Arap payı, 1973'te sadece % 6,1 ve dönem ortalaması % 3,4 olurken, 1974'te ise % 16,8'lik bir tırmanış görülmüştür⁴⁹.

1973 petrol fiyatlarındaki artışın bir sonucu olan Türkiye ekonomisindeki kriz, bu sefer özellikle petrol zengini Arap ülkeleriyle ticari ilişkileri artıran ek baskılara yol açmıştır. Bu, Türk inşaat şirketlerinin dışa açılarak Libya'ya ilk çıkışlarını yaptıkları ve daha sonra faaliyetlerini Suudi Arabistan ve Irak'ta büyüttükleri dönemdir⁵⁰. Bu gelişmelere paralel olarak bu ülkelere Türk işçisi de gönderilmeye başlanmıştır⁵¹.

1974'te iktidarda olan CHP-MSP koalisyonu'nda CHP'nin iktisadi, politik ve askeri alanlarda Türkiye'nin Batılı ülkeler nezdinde daha bağımsız olması yönündeki çabası, hükümeti İslam ülkeleriyle işbirliği alanları aramaya itmiştir. CHP, Türkiye'deki teknoloji ve mali kaynaklar arasındaki eksik halkayı, Batı'nın ileri teknolojisine sahip İsveç, Norveç, Japonya gibi ülkelerdeki yüksek teknolojiyi Arap dünyasının finansman kaynaklarıyla, işgücü bol olan Türkiye'de birleştirerek oluşturmak istiyordu⁵².

Dünya petrol krizi, başka ülkelerde çalışanları da olumsuz etkileyerek devletlerarasındaki ilişkilerde yeni sorunlar çıkarmıştır. Batı Avrupa'daki ekonomik yavaşlama, çok gerekli olan döviz gelirlerini azaltarak yüz binlerce Türk işçisinin ülkeye dönmesini mecburi hale getirmiştir⁵³. Yine Alman Hükümeti'nin yabancı işçi alınmaması yolunda aldığı karar üzerine, yabancı işçilerin kendi memleketlerine gönderilmesinin mümkün olabileceği belirtilmiştir. Federal Almanya'nın İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun sekiz servisi 26 Kasım 1973 tarihinden itibaren faaliyetini durdurmuştur. Bu durumdan, Türkiye ile birlikte Yugoslavya, Yunanistan, İspanya, Tunus ve Fas da etkilenmiştir. İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü İsmail Aydınoglu, Alman Hükümeti'nin almış olduğu bu kararın politik nitelikte olduğunu belirtmiştir⁵⁴.

45 *İşçi Postası*, 20 Ekim 1973.

46 *Hürriyet*, 14 Ekim 1973.

47 İrbeç, *a.g.e.*, s.10.

48 Ayhan Kamel, "Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri", *Dış Politika*, C.4, S.4, (Mart 1974), s.20.

49 Erdal Şimşek, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati yay., İstanbul, 2005, s.s.86-87; Hıfzı Oğuz Bekata, *Dış Politika ve Türkiye*, Kardeş matb., Ankara, 1975, s.17.

50 Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin ve Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002, s.161.

51 Acar, *a.g.e.*, s.39; İsmail Soysal, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk-Arap Münasebetleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA), İstanbul, 2000, s.234.

52 Füsun Demirci, *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992, s.18.

53 Beyhan Terim, "Orta Doğu'da Amerikanın Gelecekteki Rolü", *İstanbul Sanayi Odası*, Y.14, S.160, (Haziran 1976), s.26.

54 *Tercüman*, 28 Kasım 1973.

Bu gelişmeler olurken petrol sıkıntısının ne kadar daha süreceği konusunda Suudi Arabistan Petrol Bakanı Ahmet Zeki Yamani, Avrupa’da petrol sıkıntısının devam edeceğini ancak, Türkiye’nin, Hindistan, Pakistan ve Malezya gibi Arapların dost ülkeler listesinde olduğunu söyleyerek, “...Ne kadar petrol ihtiyacı varsa o kadarını alabilir” demiştir⁵⁵. Almanya’nın Türk işçilerini geri gönderme tehdidi karşısında, Suudi Arabistan ve Cezayir Enerji Bakanları, İstanbul’daki Alman Başkonsolosu’nun, “Arapları ikna edin, petrol versin, biz de yabancı işçi almaya devam edelim” şeklindeki demecini şöyle yorumlamıştır: “Asıl Türkiye, Almanya’ya baskı yapmalıdır. Bugün milyona yakın Türk işçisi Alman ekonomisinin daha fazla kar etmesi için çalışmaktadır. Bundan dolayı Almanya’nın sizden daha fazla korkması gerekmektedir. Bunların bir bölümü dahi aniden geri dönse ne olur?”⁵⁶.

Türkiye, petrol ürünlerinde dünyada en ucuz fiyatları uygulayan ülkeler arasındaydı. Basra Körfezi’ndeki üretici ülkelerin petrol fiyatlarına % 112 zam yapmaları, Türkiye’yi olumsuz etkilemiştir. Uzmanlar, Türkiye’nin petrol bunalımı nedeniyle iki yönlü tehdit altına girdiğini ifade etmişlerdir: Bir yandan Almanya’nın, petrol krizi gerekçesiyle yabancı istihdamını düşürmesinin Türkiye’nin yurtdışındaki işçilerden sağladığı dövizin azalması ihtimalini ortaya çıkaracağını, diğer yandan da Türkiye’nin kendi petrol ihtiyacını karşılamak için 700 milyon dolar daha fazla döviz ödemek zorunda kalacağını, böyle olursa sanayi hammaddesi ve yatırım malları ithalimizin zorlaşacağını belirtmişlerdir. 1973 yılında petrole 300 milyon dolar ödenirken, 1974 yılında 1 milyar dolara yakın para ödenmesi gerekmiştir. Bunun sonucunda, mal darlığı ve mevcut işsizliğin daha da büyümesi endişesi ortaya çıkmıştır⁵⁷. Bu sorun, Türkiye’yi Orta Doğu pazarına girmeye ve bölgeye ihracat yapmaya zorlamıştır⁵⁸.

Türkiye ile Irak arasında, 27 Ağustos 1973’de “Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması” imzalanması ile⁵⁹ iki ülke arasındaki iyi ilişkiler İran tarafından da izlenmekteydi. İki ülke, ortak komşuları Türkiye’nin dostluğunu kazanma yarışına girmişti. Türkiye ise, İran-İrak ilişkileri ile ilgili görünmeyerek, bütün dostları ile iyi geçinme çabalarını sürdürüyordu. Aslında petrol ve Türkiye’den geçecek iki boru hattı, Türkiye için büyük bir önem taşıyordu. Türkiye’nin petrole ihtiyacı vardı ve petrolünü en kolay ve en ucuz İran ile Irak’tan temin edebilirdi. Boru hatları ise, Avrupa’ya akacak Irak petrolü ve İran doğal gazı dolayısıyla Türkiye’ye büyük gelir sağlayacaktı. Ayrıca güney ve doğu komşuları, Türkiye’nin gelişmekte olan sanayisi için yeni pazarlar olarak ortaya çıkıyordu.

İki ülke ile yapılan görüşmelerde, Türkiye’nin Orta Doğu’daki bağımsız ve tarafsız tutumu olumlu olarak etkisini göstermekteydi. Petrol ihtiyacımız konusunda Saddam Hüseyin, “Türkiye dostlarımız arasındadır. Yani birinci gruptadır ve petrol ihtiyacı elden geldiğince karşılanacaktır” diyordu. Saddam Hüseyin, Türkiye’ye ucuz bir tarife uygulanması konusunda ise biraz ihtiyatlı görünüyordu ve “Fiyatlar, eşitlik esasına göre tespit edilmektedir. Ancak bu konunun ayrıntılarında da, dostluk ve Arap mücadelesi karşısındaki tutum dikkate alınmaktadır. Türkler kendilerine ve

55 Son havadis, 20 Kasım 1973.

56 Milliyet, 2 Aralık 1973.

57 Dün, Y.1, S.40, 31 Aralık 1973, s.s.3-4.

58 Oral Sander, Türkiye’nin Dış Politikası, İmge Kitabevi, 3.b., Ankara, 2006, s.236.

59 Tiryakioğlu, a.g.m., s.64.

başka ülkelere petrolü hangi fiyatla sattığımızı bilmektedirler” diyordu. Saddam’ın sözleri Batılı gazeteciler tarafından, “Görünüşte, Türkiye dünya devletleri ile aynı fiyattan petrol alıyor, ama bazı direkt veya dolaylı avantajlar sağlayarak aslında daha ucuzda getiriyor” şeklinde yorumlanmıştır⁶⁰.

Petrol ihtiyacının giderilmesi karşısında Suudi Arabistan da, Türkiye’nin isteklerine olumsuz cevap vermiyordu. Türkiye, ihtiyacı olan petrolü bu ülkeden temin edebilecekti, ancak ucuz petrol alması 1976’dan önce mümkün değildi. Bunun nedeni de, daha önce başka ülkelerle yapılan anlaşmalardı. Bülent Ecevit’in de açıkça söylediği gibi, Türkiye bu konudaki girişimlerinde geç kalmıştı. Ortak sanayi yatırımları konusunda da durum aynıydı. İskenderun’da bir rafineri ile İzmir’de bir petro-kimya sanayii kurulması, silah sanayii ve uçak fabrikası projeleri, Suudi Arabistan’da et kombinalarının inşası gibi önerilere “Hayır” denmemişti ama bu kadar önemli projenin aceleyle getirilmemesi ve 6 ay içinde kurulacak iki taraflı teknik komisyonun incelemesi istenmişti⁶¹.

1973’teki fiyat artışları az gelişmiş ülkelerle birlikte Türkiye’yi etkilemesine rağmen, 1977 yılı sonlarına kadar dış alımı kısıtlayıcı etkin bir önlem alınmamıştır. Ham petrol fiyatları dünyada üç misli artmışsa da, Türkiye’de petrol türevlerinin fiyatları çok az değişmiştir. Önce rezervler eritilmiş, ticari krediler ve pahalı bir kısa dönemli borçlanma yöntemi ile ithalat hacmi artırılmaya çalışılmıştır. Ekonomi, bu yapay yöntemlerle 1975 ve 1976 yıllarında %8’lik bir büyüme göstermiştir⁶².

3. Türkiye’nin Orta Doğu Devletleri ile Ekonomik İşbirliğini Artırma Çabaları

Türkiye ciddi boyutlara ulaşan döviz ve ödemeler dengesi problemini çözmek için kredi arayışı içine girmişken⁶³, Suriye ve Irak Hükümeti, Fırat Nehri’nden kendilerine az su verildiğini iddia etmiş, Türkiye’nin bankadan alacağı kredilerle yeni barajlar yapacağını ve bu sebeple kendilerine su akıtılmayacağı gerekçesiyle Dünya Bankası’nın Türkiye’ye verdiği kredileri veto etmiştir⁶⁴. Türkiye’nin dış borç rakamları ve Batılı finans kuruluşlarına vadesi dolan borçların ödenmesindeki zorluklar, Türkiye’yi Arap kaynaklarından fonlar aramaya yöneltmiştir. Türkiye, İslam Konferansı Teşkilatı (İKT) çerçevesinde, Türk İslam Bankasına katılarak önemli bir adım atmıştır. Üye ülkelerin ekonomik kalkınmalarına ve sosyal gelişmelerine katkıda bulunmak amacıyla İslam Kalkınma Bankası’nın (İKB) kurulması, 1973’te Cidde’de toplanan Maliye Bakanları Konferansı tarafından kararlaştırılmış ve banka 1975’de resmen açılmıştır⁶⁵. İslam Kalkınma Bankası kurulmasıyla ilgili bu

60 Yankı, S.162, 22-28 Nisan 1974, s.s.31-32.

61 A.g.d., S.165, 13-19 Mayıs 1974, s.6.

62 Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı(1979-1983), <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf>; Korkut Boratav, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem yay., İstanbul, 2007, s.360.

63 Selim İlkin, “Türkiye’nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri”, *Türk-Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün, Gelecekte*, 1.Uluslararası Konferans Bildirileri (18-22 Haziran 1979), Hacettepe Üniversitesi, Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1979, s.s.257-260.

64 Orta Doğu, 6 Ocak 1976.

65 Ekmeleddin İhsanoğlu, “Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı”, *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart-Nisan 1995), s.396.

anlaşmayı, CHP-MSP Hükümeti zamanında Maliye Bakanı olan Deniz Baykal imzalamıştır. İKB'nin kuruluş amacı şöyle ifade edilmiştir: “Üye ülkelerin ve İslam topluluklarının şeriat esaslarına uygun olarak, ortaklaşa olduğu kadar tek başlarına da ekonomik kalkınmalarını ve sosyal ilerlemelerini sağlamaktır.”

Bankanın kurulmasıyla Türkiye, hedefi olan kalkınma ve projelerinin finansmanı için uygun şartlar altında hem kredi temin edebilecekti, hem de bu bankadan uluslararası kaynak olarak faydalanılabilecekti⁶⁶. İKB'nın 8 Ağustos 1974'teki kuruluş anlaşmasını onaylayan ilk ülkeler arasında bulunan Türkiye, 60 milyon İslam Dinarı (ID) ile katılmayı taahhüt etmiş ve 1981'de bankanın sermayesine bu meblağın 10 milyon ID'lik ilk taksitini ödemiştir⁶⁷.

Petrol üreticisi zengin Arap ülkelerinden Türkiye'ye sermaye akışı, 1970'li yıllarda artmaya başlamış ve bu 1980'li yılların sonlarında 1 milyar doları bulmuştur. İKB, Abu Dabi Fonu, Suudi ve Kuveyt Fonu bu kredi akışını sağlayan başlıca kaynaklar olmuştur⁶⁸. Bu gelişmelere paralel olarak, Türk Hava Yolları, Mısır, Irak, Suriye, Ürdün, Kuveyt, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya ve Tunus'a düzenli seferler başlatmıştır⁶⁹.

Türkiye'nin çok yönlü izlediği ekonomik politika sonucu, Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ile iktisadi ve ticari ilişkiler için, Batı ülkeleri ile Arap ülkelerinden Türk Ticaret Odası'na teklif gelmiştir. Batı ülkeleri daha çok narenciye istediklerini Arap ülkeleri ise, hazır giyim eşyası, iç çamaşırı, sıvı deterjanlar, şampuan gibi sınaî mamul talebinde bulunmuştur⁷⁰.

Haziran 1976'da İzmir'de, Fahri Korutürk, Zülfikar Ali Butto ve Şah'ın katılımıyla Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü'nün (RCD) zirve toplantısı yapılmış, toplantı da, üç ülke arasında ticaretin artırılması ve tercihli gümrük rejimi uygulamasını 10 yıllık bir süreye bağlayan 14 maddelik ortak bildiri ile Türkiye ve Pakistan, İran'dan ön tavizler alamadıkları halde İran, üye ülkelerin yollarının geliştirilmesi ve inşası için işbirliği yapacakları ve buna önem verecekleri hükmü ile TIR konusunda Türkiye'den büyük tavizler koparmayı başarmıştır⁷¹.

1970 ve 1980'lerde Türkiye için Orta Doğu'nun, mal ve hizmetler için önemli bir Pazar haline gelmesi nedeniyle⁷² konu ile ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya konmuştur. 1974'te CHP-MSP Koalisyon Hükümeti döneminde Necmettin Erbakan AT yerine Orta Doğu ülkeleri ile “Ortak İslami Pazar” fikrini ortaya atmıştır⁷³. Ortak Pazar konusunda, gerçekçi davranılması gerektiği ve Türkiye'ye ne kadar hareket serbestisi sağlayacağı şeklinde eleştiriler yapılmıştır. 1971-1972 yılları arasında başbakanlık yapan Nihat Erim, İslam Ortak Pazarı konusunda, “Çağdaş dünyada din

66 Hüdai Bayık, “Üçüncü İslam Zirvesine Doğru”, *Orta Doğu*, 20 Nisan 1976.

67 *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT yay., Ankara, 2000, s.44; İhsanoğlu, a.g.m., s.396.

68 *Ortadoğu ve geleceği*, Sisav, İstanbul, 1992, s.188; Soysal, a.g.m., s.240.

69 A.g.e., s.188.

70 *Bayrak*, 21 Nisan 1976.

71 *Ajans-Türk*, Y. 14, C.14, S.158, (Nisan-Mayıs 1976), s.s.2-3.

72 Kemal Kirişçi, “ABD ve Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler”, *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, der. Barry Rubin ve Kemal Kirişçi, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002, s.211.

73 Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkıncında Dış Politika: Körfez Savaşı*, Ankara, 2000, s.18.

birliği üzerinde ekonomik ilişki kurulup yaşatıldığını, yaşatılabileceğini ispatlamak kolay değildir. Arap ülkeleri aralarında hem dil, hem ırk, hem de din birliği olduğu halde, böyle bir ekonomik işbirliği bugüne kadar sağlayamadılar. Çünkü ekonominin doğal kanunu menfaate dayanır. Duygusal değildir” demiştir⁷⁴.

Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Ağah Oktay Güner, “İslam Ortak Pazarı”nın kurulmasının, Türkiye’nin Batı ile ilişkilerini etkileyeceğini ve bu nedenle Avrupa Ortak Pazarı ile olan ilişkileri gözden geçirmek zorunluluğunun olduğunu, kurulması düşünülen İslam Ortak Pazarı’nın bize geniş imkân sağlayacak hareket serbestisi vermesi gerektiğini belirtmiştir. Güner, gerekçe olarak şunları göstermektedir: “Türkiye, belli bir teknolojik seviyesine erişinceye kadar, Batılı ülkeler ile münasabetslerini belli bir çizgide tutmak zorundadır. Şu anda Türkiye, Batı’dan teknoloji ithal etmektedir. Türkiye’nin İslam Ortak Pazarı’na gerçek kılabacak iktisadi birleşmelere kademe kademe giderken yapacağı hamleler, nihayet Türkiye’yi Batı’dan güçlü kılar”⁷⁵.

Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu Başkanı Halit Narin de, Türkiye’nin, Orta Doğu ülkelerinin batıya açılan kapısı olduğunu belirterek, “İslam ülkeleri ile işbirliği, hem sosyal hem de ekonomik bakımdan bir zorunluluktur. Bu işbirliğinden tarafların büyük yararları olacaktır. Özellikle İslam ülkeleriyle ekonomik işbirliğini kuran ve devamını sağlayan bir Türkiye, bu tutumu ile Avrupa Ortak Pazarı’ndan daha büyük itibar görecektir ve daha önemli bir ticaret köprüsü olacaktır” demiştir⁷⁶.

Sosyal Güvenlik Bakanı Ahmet Mahir Ablum, Türkiye’nin Arap ülkeleri ile ekonomik olarak iyi ilişkiler içinde olduğunu ve yurt dışındaki işçilerimizin haklarını korumak için özen gösterildiğini bildirirken, “İran ve Suudi Arabistan bizden yüksek ücretlerle işçi istemektedir. Bunun için Sosyal Güvenlik Anlaşması yapılmasının gerekli olduğunu kendilerine söyledik” demiştir⁷⁷.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, Alman DPA Ajansı muhabirine verdiği demeçte, “NATO’dan ayrılmayı düşünmüyoruz, ancak NATO’ya katkımızı sınırlamamız gerekir” demiştir. Ecevit, Türkiye’nin Ortak Pazar’a da bel bağlamaması, Orta Doğu ve Balkan ülkeleri ile yakın işbirliği kurması gerektiğini söylemiştir⁷⁸. Türkiye’nin AET ülkelerine ihracatı % 64’ten % 49’a düşerken, buna karşılık Orta Doğu’ya yaptığı ihracat oranı 1979’da % 23’e, 1981’de de % 44’e yükselmiştir⁷⁹.

15 Aralık 1976’da Katar’ın Başkenti Doha’da toplanan OPEC yetkilileri, %5’lik sürpriz bir zam kararı almıştır. Bu karar, ABD ve Japonya’yı memnun ederken Batı Avrupa ülkeleri ve Türkiye’de kızgınlık ve endişe yaratmıştır. Suudi Arabistan Petrol Bakanı Zeki Yamani, daha önceki yıllarda Türkiye’nin dost ülkeler listesi içinde olduğunu söylerken bu defa Başbakan Yardımcısı Erbakan’a, “Maalesef daha önce başka ülkelerle bağlantı yaptığımız için Türkiye’ye verecek petrolümüz yok” demiştir⁸⁰.

74 Nihat Erim, “Dış İlişkilerimize Genel Bir Bakış...”, *Meydan*, S.531-13, (Mart 1976), s.17.

75 *Bayrak*, 19 Mayıs 1976.

76 *Politika*, 16 Mayıs 1976.

77 *Aydın Tarihi*, 12 Aralık 1976.

78 *Aydın Tarihi*, 20 Aralık 1976.

79 Oral Sander, *Siyasi Tarih*, II, Ankara, 1998, s.s.227-228.

80 Ekrem Göksu, “OPEC’in Türkiye Faturası: Üç Yılda Otuz Milyar Lira”, *Meydan*, S.541-23, (Ocak 1977), s.18.

1977'den itibaren enflasyon oranı hızla yükselmeye başlayınca Türkiye, petrol üreticisi Arap ülkelerinden kredi ile petrol almak zorunda kalmıştır⁸¹. Ancak, Irak ile 27 Ağustos 1973'de Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması imzalanması sonucu Türkiye, 3 Ocak 1977'de Kerkük'te ve 5 Ocak 1977'de İskenderun'da (Yumurtalık) yapılan törenlerle, yan tesisleriyle işletmeye açılan bu boru hattından akacak petrolden 10 milyon dolar geçiş hakkı alacağı gibi, yılda 10 ile 14 milyon ton ham petrol alma hakkına da sahip olmuştur. Bu hat 981 km. uzunluğunda olup, 340 km.si Irak'ta, 641 km.si ise Türkiye sınırları içinde bulunmaktaydı⁸². 1977'de hizmete giren ilk boru hattının yıllık kapasitesi 35 milyon ton olmuştur⁸³. Türkiye, 1976'da yeni sondaj kulelerinin ithaline başlamışsa da, 1976-1980 arası görülen ekonomik kriz ve döviz darboğazı nedeni ile arama yatırımlarını artırması mümkün olmamış, aksine bu alanda büyük ölçüde gerilemeler meydana gelmiştir. Ancak, 2808 sayılı Petrol Kanunu'nun getirdiği özendirici ve teşvik edici unsurlarla, 1980 sonrası Türkiye ortamının ülkeye önemli yabancı sermaye akışı sağlayacağı, yabancı sermayenin Türkiye özel sektörü ile ortak yatırımlara gireceği beklenmekte idi⁸⁴.

1970'li yıllarda ekonomik ilişkiler bağlamında iki yeni gelişme olmuştur. Bunlardan ilki, daha sonra Kuveyt'in de katıldığı 1977'de Türk-Libya ticaret ortaklığı ile kurulan, "*Arap-Türk Bankası*" olmuştur⁸⁵. İkinci gelişme de, RCD bünyesinde yapılan çalışmalara canlılık kazandırmak ve ekonomik işbirliği daha da geliştirmek amacıyla kurulan "*Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO)*"dır. 1976 yılında İzmir'de toplanan RCD Zirvesi'nde alınan bir karar doğrultusunda Teşkilatı kuran temel belge olarak hazırlanan "*İzmir Andlaşması*", 1977 yılında imzalanarak 1978 yılında yürürlüğe girmiştir.

İzmir Andlaşması, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle askıya alınmıştır. 1980'li yılların başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine 1985 yılında İzmir Antlaşmasında yapılan bir değişiklikle RCD'nin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştır⁸⁶.

1978'deki 2. petrol krizi, Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu dönemde, ekonomideki yapısal dengesizlik döviz rezervlerinde yetersizliğe neden olmuştur. Petrol pazarlarında arzın özel piyasalara yönelmiş olması, Türkiye'nin siyasi ilişkileri ile ithalatını yürütmesine engel olması, özel piyasalardan petrol edinmesi zorunluluğunu doğurmuştur⁸⁷.

Ecevit'in Irak gezisi sonucunda, Irak-Suriye ilişkilerinin düzelmesi ile Irak-Suriye Petrol Boru Hattı'nın yeniden işletmeye açılacağı açıklaması, 24 Ağustos'ta imzalanan anlaşma ile 300 milyon dolar dolayındaki petrol borcunun 1981 sonuna kadar ve mal dış satımı ile ödenmesi kabul edilmiştir⁸⁸.

81 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991, s.s.849-850.

82 Tiryakioğlu, *a.g.m.*, s.64.

83 *Türkiye'de Dış Temsilcileri Bulunan Ülkeler Hakkında El Kitabı*, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, t.y, s.32.

84 İlseven, *a.g.m.*, s.94-95.

85 İhsanoğlu, *a.g.m.*, s.396.

86 *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, DPT yay. ,Ankara, 2000, s.s.36-37.

87 İlseven, *a.g.m.*, s.92.

88 *Yankı*, S.404, 11-17 Aralık 1978, s.19.

1970'lerin sonlarına doğru artan iç karışıklıklarda, Sovyetlerin etkisinin olduğu iddiaları yaygınlık kazanırken, Türkiye'nin bu devletin etkisine girmesi olasılığından endişelenen Amerikan yönetimi, 1978'de ambargoyu kaldırma kararı almıştır⁸⁹.

Türkiye'nin ticaret payında 1975, 1976 ve 1977 yıllarında aşağıya doğru gözlemlenen düşüş, 1978'de tekrar tırmanışa geçmiştir⁹⁰. 1973'te ilk petrol şokuna kadar, Türkiye'nin dış ticaretinde Arap ülkelerinin yeri % 3,5'i geçmezken, petrol fiyatlarının yükselmesi ve İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle bu ticaret hızla artarak 1981'de %34'e çıkmıştır⁹¹.

İran'da, 1979 Şubatında Şah'ın devrilmesi ve Humeyni'nin Batı ile ilişkilerini kesmesi, Batı'yı İran petrolünden yoksun bırakmıştır. Bunun sonucunda fiyatlar aniden yükselmeye başlamış ve petrol krizi çıkmıştır⁹². 1973-1974, 1979-1980 krizleri, petrol piyasasının karmaşıklığını ve politik önemini göstermiştir⁹³.

1979-1981 yılları arasında Türkiye, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini teşvik etmek amacıyla İKT'nin birçok toplantısına ev sahipliği yapmıştır. 1979 Kasımında, İstanbul'da ilk İslam Ticaret Sergisi açılmış ve bir ticaret sempozyumu düzenlenmiştir. Yine, 1977-1978 yıllarında İslam Konferansı'nda alınan kararlara göre, BM'nin Deniz Hukuku konusundaki çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla, İKT üye ülkeleri Deniz Hukuku Uzmanlarının ilk toplantısı İstanbul'da yapılmıştır. 1980'de, "İKT Üye Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği" konulu yüksek seviyede bir toplantı Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in mesajıyla açılmıştır.

1980'lerin başlarında İKT artık, kurulduğu zamanki durumuna göre oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. İlk yıllardaki siyasi amaçlı kurulan teşkilat bünyesine ekonomik, kültürel ve ilmi konuları da dâhil etmiştir⁹⁴.

Türkiye, 1980'li yılların başlarında tarihinde ilk defa en fazla ihracatı, İslam dünyasına yapar hale gelmiştir⁹⁵. Ekonomik çıkar etkeniyle beraber jeopolitik hesaplar, 1980'lerin ortalarına kadar Türkiye'nin politikalarında belirleyici olmuştur⁹⁶.

1980 askeri darbe sonrası, özellikle Avrupa Konseyi, Avrupa Topluluğu ve bazı Batılı devletlerle olan ilişkilerde görülen pürüzler ve AT'nin, Türk ihracatını engelleme politikası Türkiye'nin Ortadoğu'da dost ve Pazar arayışlarına sebep olmuştur⁹⁷. Türk politikacıları, özellikle Arap ülkelerinden sermaye çekmek için çaba

89 Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", 21. Yüzyılda Türk Dış Politikası, (ed.: İdris Bal), 3.b., Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006, s.707.

90 Şimşek, a.g.e., s.87.

91 Soysal, a.g.m., s.239.

92 Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989, s.366.

93 Noreng, a.g.e., s.73.

94 İhsanoğlu, a.g.m., s.400.

95 Davut Dursun, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart- Nisan 1995), s.419.

96 Süha Bölükbaşı, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der.: Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen), y.y., 2002, s.244.

97 Dağı, a.g.e., s.173.

göstermiş, Arap sermayesinin Türkiye'ye akmasını cesaretlendirmiştir. 1980'den itibaren ekonomi üzerindeki devlet müdahalesi hafifletilmiş, yeni bir ekonomik program yapılarak yabancı sermayeye kapılar açılmış, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisine geçilmiştir.

İran ve Irak'ın savaş boyunca Türkiye'nin, karayolları ve karasularını güvenle kullanması, diğer Arap ülkelerinin dikkatini çekmiştir. Eylül 1980'de İran-İrak savaşı çıktığında Irak, Şattül Arap'taki limanlarını dışarıya kapatınca, Türkiye'nin dış ticaretindeki Arap payı bir düşüş dönemine girmiştir⁹⁸.

Sonuç

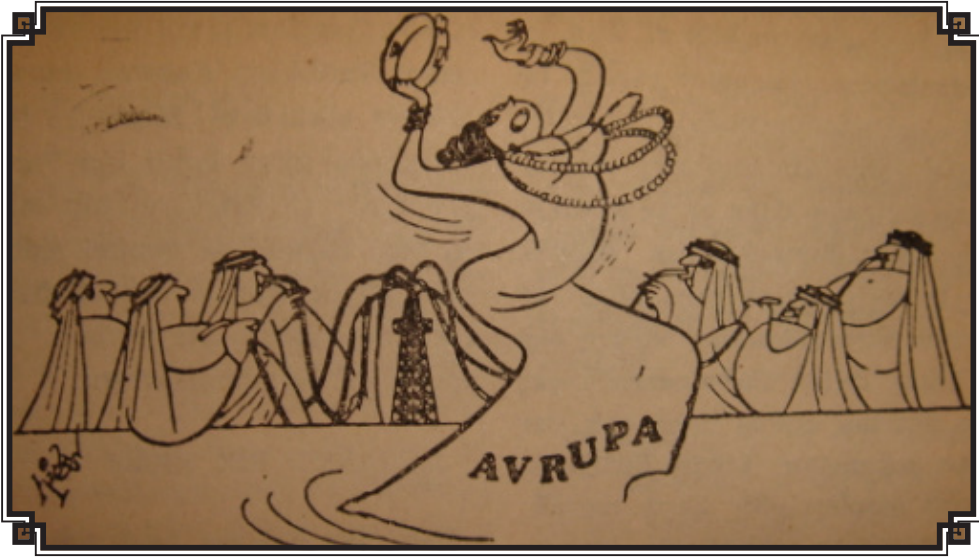
Bir ülke uluslararası ilişkilerde siyasi gücünü etkin kılmak istiyorsa, öncelikle “uluslararası ilişkilerde sürekli çıkarların geçerli olduğu” gerçeğinden hareketle ekonomik bakımdan güçlü olmalıdır. Milli çıkarlar da, güçlü bulunduğu oranda korunabilmektedir.

Türkiye'nin Orta Doğu politikasına bakıldığında, Batılıların Orta Doğu kaynaklarını denetimleri altında tutmak için her yolu mubah kabul etmesine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti buna hep seyirci kalmakla yetinmiştir. Bir bölgede etkili olabilmek için o bölgeyi iyi tanımak gerekir. Emperyalistler, Orta Doğu'yu yakın zamanda keşfetmişlerdir ancak Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı döneminden beri hem bölgeyi hem de bölgede var olan etnik yapıyı yakından tanınması yönündeki büyük avantajı, hiçbir şekilde değerlendirememiştir. Kuruluş yıllarında tehlike olarak Batı ülkeleri görüldüğü için dış politika bu şekilde belirlenmiş, 1930'dan itibaren Arap Devletleri'nin bağımsızlıklarına kavuşması sonucu Orta Doğu ile ilişkilerde gelişmeler görülmüştür. Atatürk, hem Batılı devletlerle hem de Orta Doğu'da kurulan devletlerle olan ilişkilerini dengeli tutmaya çalışmıştır. Ancak Türk-Arap ilişkileri, II. Dünya Savaşı yıllarına karşılık gelen İsmet İnönü döneminde, Orta Doğu'nun Batılı devletlerin mücadele alanı haline gelmesi nedeniyle donma noktasına gelmiştir. İnönü ve Menderes Döneminde “Batı Bloku” içinde yer alma çabaları görülmüştür. Türkiye, maalesef bölge üzerinde en etkisiz ve hatta yabancı bir devlet haline gelmiştir. 1960-1980 yılları arasında, Orta Doğu ülkelerine daha çok ekonomik açıdan sıkıntılı olduğumuz dönemlerde yaklaşmıştır.

1960'larda Türk dış politikası belirlenirken, konuya daha çok siyasi açıdan yaklaşılmasına rağmen 1980'lere gelindiğinde iktisadi etkenlerin ne kadar önemli olduğu kavranmıştır. İktisadi olarak tarımın milli hâsıla içindeki payının zamanla sanayileşmenin gerisine düştüğü bu dönem içerisinde, siyasi olarak da ülkeyi kalkındırma yolları aranmış ve giderek korumacı, devletçi politikalardan vazgeçilerek dışa dönük, bölgesel işbirliğine önem veren, serbest piyasaya dayalı bir politika izleme arayışına yönelinmiştir.

98 Şimşek, a.g.e., s.s.86-87.

EKLER

Karikatür: Dün Gazetesi,1973.

KAYNAKÇA

I. Gazete ve Dergiler

Ajans-Türk
 Ayın Tarihi
 Bayrak
 Dün
 Hürriyet
 İşçi Postası
 Milliyet
 Orta Doğu
 Politika
 Son havadis
 Tercüman
 Yankı

II. Kitap ve Makaleler

- ACAR, İrfan C., *Dış Politika*, Ankara, 1993.
- AKDOĞAN, M. Selim, 36. *Paralel ve Orta Doğu*, İstanbul, 1995.
- ARI, Tayyar, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Orta Doğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", 21. *Yüzyılda Türk Dış Politikası*, (ed.: İdris Bal), 3.b., Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2006.
- _____, *2000'li Yıllarda Basra Körfezinde Güç Dengesi*, Alfa yay., 4.b., İstanbul, 1999.
- _____, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa yay., 2.b., İstanbul, 2005.
- ARMAOĞLU, Fahir, *20.yüzyıl Siyasi Tarihi (1914- 1980)*, C.1, İş Bankası yay., Ankara, 1991.
- _____, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948- 1988)*, İş Bankası yay., İstanbul, 1989.
- BAHÇACI, Çınar, *Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu*, Türk Demokrasi Vakfı yay., Ankara, 1995.

- BAYIK, Hüdayi, "Üçüncü İslam Zirvesine Doğru", *Orta Doğu*, 20 Nisan 1976.
- BEKATA, Hıfzı Oğuz, *Dış Politika ve Türkiye*, Kardeş matb., Ankara, 1975.
- BORATAV, Korkut, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C.4, Cem yay., İstanbul, 2007.
- BÖLÜKBAŞI, Süha, "Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*, (der.: Şaban H. Çalış, İhsan Dağı, Ramazan Gözen), y.y., 2002.
- BRAR, Harpal - Rule, Ella, *Ortadoğu ve Emperyalizm-1*, (çev.: Evren Mardan, Papirüs yay., İstanbul, 2004.
- CEM, İsmail, "Petrol, Dünya ve Türkiye", *Milliyet*, 1 Aralık 1973.
- ÇANDAR, Cengiz, *Direnen Filistin*, May yay., y.y., 1977.
- ÇANDAR, Tefik, "Cumhuriyet Dönemi'nde Türk İktisadi Düşüncesi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, IV, İletişim yay., İstanbul, t.y.
- ÇELİKER, Fahri, *Orta Doğu Devletleri'nde Önemli Gelişmeler (1945-1975)*, y.y., ty.
- DAĞI, İhsan D., *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, 2. b., İstanbul, 2002.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, *Stratejik Derinlik, Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre yay., 8. b., İstanbul, 2002.
- DEMİRCİ, Füsün, *Türkiye-Ortadoğu Ekonomik İşbirliği Potansiyeli*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992.
- Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983)*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/plan4.pdf>
- DURŞUN, Davut, "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart- Nisan 1995).
- ERİM, Nihat, "Dış İlişkilerimize Genel Bir Bakış...", *Meydan*, S.531-13, (Mart 1976).
- FIRAT, Melek M., *1960- 1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.
- GÖKSU, Ekrem, "OPEC'in Türkiye Faturası: Üç Yılda Otuz Milyar Lira", *Meydan*, S.541-23, (Ocak 1977).
- _____, "OPEC-OAPEC ve Ekim İhtilali", *Meydan*, S.540-22, (Aralık 1976).
- GÖZEN, Ramazan, *Amerikan Kısılcında Dış Politika: Körfez Savaşı*, Ankara, 2000.
- GRESH, Alain - Vidal, Dominique, *Ortadoğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na*, (çev.: Hamdi Türe), Alan yay., İstanbul, 1991.
- GÜREL, Şükrü Sina, *Orta Doğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, SBFİD yay., Ankara, 1979.
- GÜRŞOY, Melih, *Dünyadaki Büyük Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis yay., İstanbul, 1989.

- HEYKEL, Muhammed Hasaneyn, 1973 *Arap-İsrail Savaşı ve Ortadoğu*, (çev.: Melek Ulagay-Nakiye Boran), Üçüncü Dünya yay., y.y., t.y.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Türkiye ve İslam Konferansı Teşkilatı", *Yeni Türkiye*, Y.1, S.3, (Mart-Nisan 1995).
- İLKİN, Selim, "Türkiye'nin İslam Ülkeleriyle İktisadi İşbirliğini Artırma Girişimleri", *Türk-Arap İlişkileri, Geçmişte, Bugün, Gelecekte, 1. Uluslararası Konferans Bildirileri (18-22 Haziran 1979)*, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye ve Orta Doğu Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1979.
- İLSEVEN, Nebil, "Petrol Sorunu", *Ortadoğu Sorunları ve Türkiye*, (ed.: Haluk Ülman), Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı yay., Ankara, 1991.
- İRBEÇ, Yusuf Ziya, *Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri*, Ankara, 1990.
- KAMEL, Ayhan, "Türkiye'nin Arap Dünyası İle İlişkileri", *Dış Politika*, C.4, S.4, (Mart 1974).
- KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, (çev.: Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara, 2001.
- KİRİŞÇİ, Kemal, "ABD ve Türkiye İlişkileri: Yenilenen Ortaklıkta Yeni Belirsizlikler", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv.Yay., İstanbul, 2002.
- _____, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*, (der.: Barry Rubin, Kemal Kirişçi), Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 2002.
- KOÇER, Gökhan, *Türk Dış Politikasında İslam*, Ankara, 2003.
- LARRABEE, F.Stephen – Lesser, Ian O., *Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası*, (çev. Mustafa Yıldırım), Ötüken yay., İstanbul, 2004.
- NORENG, Oystein, *Ham Güç Petrol Politikaları ve Pazarı*, y.y., 2004.
- Ortadoğu ve Geleceği*, Sisav, İstanbul, 1992.
- SANDER, Oral, *Siyasi Tarih*, II, Ankara, 1998.
- _____, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, 3. b., Ankara, 2006.
- SOYSAL, İsmail, "Yakın Tarihin Işığında Türk-Arap İlişkileri (1970-1980)", *İki Tarafın Bakış Açısından Türk- Arap Münasebetleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, (IRCICA), İstanbul, 2000.
- ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye'nin Ortadoğu Politikası*, Kum Saati yay., İstanbul, 2005.
- TEKELİ, İlhan, Keyder, Çağlar, *Türkiye'de ve Dünya'da Yaşanan Ekonomik Bunalım*, Yurt yay., Ankara, 1984.
- TERİM, Beyhan, "Orta Doğu'da Amerikanın Gelecekteki Rolü", *İstanbul Sanayi Odası*, Y.14, S.160, (Haziran 1976).
- TİRYAKIOĞLU, İbrahim Ethem, "Kapı Komşumuz Irak ve İlişkilerimiz", *Stratejik*

Etütler Bülteni, Y.13, S.68, (Ekim 1979).

Türkiye’de Dış Temsilcileri Bulunan Ülkeler Hakkında El Kitabı, Dışişleri Bakanlığı yay., Ankara, t.y.

Türkiye’nin Dış Ekonomik İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, <http://www.dpt.gov.tr/DPT.portal>

Türkiye’nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün Geleceği, Araştırma Raporları, (ed.:İbrahim Öztürk, Sohbet Karbuz), MÜSİAD, İstanbul, 2006.